
Imaginativní geografie subsaharské Afriky v českém prostředí: nástin problematiky

PAVEL DOBOŠ

Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, Brno, Česko (Masaryk University, Faculty of Sciences, Department of Geography, Brno, Czechia); e-mail: pdobos@mail.muni.cz

ABSTRACT **Imaginative geographies of Sub-Saharan Africa in the Czech environment: outline of topic** – This article provides an outline of imaginative geographies of Sub-Saharan Africa that can be found in Czech society. It is based on a qualitative analysis of interviews with Czech men and women regarding the respondents' ideas about Africa and its inhabitants. Edward Said's imaginative geographies are used as the key analytical concept – these are ideological images and visions of distant places emphasizing mainly their otherness. The aim is to analyze the ideas of Sub-Saharan Africa and to critically interpret discourses of otherness of the region and its inhabitants. For this purpose, not only postcolonial critique of imaginative geographies is used, but also Marxist critique of neoliberalism because this theoretical approach is an added value of the analysis. The analysis itself reveals that for the otherness of Sub-Saharan Africa some discourses are crucial: those of savagery, poverty, passivity of people and unwillingness to work and especially conservation of Africa in the past times, which has a special impact on perception of humanitarianism and economic neo-colonialism.

KEY WORDS imaginative geographies – Sub-Saharan Africa – environment – theoretical approach – Czechia

DOBOŠ, P. (2017): Imaginativní geografie subsaharské Afriky v českém prostředí: nástin problematiky. *Geografie*, 122, 1, 100–119.

Do redakce došlo v červenci 2015, přijato do tisku v květnu 2016.

© Česká geografická společnost, z. s., 2017

1. Úvod

Kritika tvorby imaginativních geografí se stala součástí anglosaské geografie v první polovině 90. let 20. století. Tehdy se koncept imaginativních geografí dostal do povědomí jako způsob produkování geografických poznatků silně zabarvených diskursem jinakosti. Derek Gregory, který povědomí o konceptu šířil nejvíce (viz Gregory 1994, 1995, 2000), čerpal z díla literárního kritika Edwarda Saída, tvůrce konceptu. Said koncept použil v projektu kritiky orientalismu, aby ukázal, jak byl Orient od novověku do počátku 20. století vyobrazován jako zaostalé, mystické a iracionální místo, připravené pro evropskou kolonizaci (Said 2008). Saidův Orient byl vymezován zejména jako Blízký a Střední východ a v podobném regionálním zasazení pracoval s imaginativními geografii i Gregory. Byl si však také vědom jejich širší aplikovatelnosti, kdy různý regionální kontext může přinést různé diskursy imaginativních geografí (Gregory 1995, s. 454). Sharp (2009, s. 25) tvrdí, že dnes jsou imaginativní geografie velmi rozdílné pro různé části světa.

Tato studie podává příklad užití konceptu imaginativních geografí v jiném regionálním zasazení než Orient, a proto je cílem studie kromě teoretického představení konceptu i příklad rozboru konkrétních imaginativních geografí subsaharské Afriky¹, jaké lze nalézt mezi některými členy české společnosti. Koncept imaginativních geografí je tedy užít v novém kontextu – jde o Afriku, českou společnost a počátek 21. století. Díky použití konceptu v novém kontextu lze očekávat nalezení teoretických implikací odlišných od těch, které byly identifikovány v jiných kontextech (Gregory 1993, s. 277). Východisko studie tedy spočívá v postkoloniální kulturní teorii, k níž se kritika imaginativních geografí řadí, nicméně se na ni neomezuje. V rámci nového kontextu je východisko rozpracováno a to i s užitím dalších vhodných teoretických pozic.

Jde o studii veskrze kvalitativní, která je založena na rozhovorech s Čechy a Češkami. Rozhovory se věnují tématu subsaharské Afriky. Třebaže si kvalitativní metody nenacházejí cestu do české geografie jednoduše (Kofroň 2012), ve studované problematice se dají považovat za klíčové. Jako kvalitativní studie tato práce neklade důraz na reprezentativnost a generalizovatelnost zjištění, ale na hlubokou a metodicky striktní interpretaci validních dat (Hendl 2008; Limb, Dwyer 2001). Nejde navíc o výzkum, který by datům přistupoval induktivně, např. hledáním „zakotvené teorie“, ale o výzkum, který jde spíše „abduktivní“ cestou „metodologie vědeckých výzkumných programů“. Výzkum si vytyčuje teoretické jádro, pomocí něž nahlíží na analyzovaná data. Cílem výzkumu není potvrzení nebo vyvrácení teoretického jádra (tedy Saidovy a Gregoryho postkoloniální kritiky

¹ Kromě termínu „subsaharská Afrika“ bude v textu často používáno i kratšího termínu „Afrika“, ale vždy je myšlena pouze oblast subsaharské Afriky.

pomocí konceptu imaginativních geografí), ale spíše pokus o rozšíření jádra skrze nové teoretické implikace (Burawoy 2009, s. 143–151; Timmermans, Tavory 2012). Cílem analytické části studie je skrze koncept imaginativních geografí analyzovat představy a názory vybraných Čechů a Češek o subsaharské Africe, kriticky interpretovat diskursy jinakosti tohoto regionu a především lidí, co v něm žijí, a k tomu využít vhodné teoretické přístupy, které tuto interpretaci rozvedou více, než kdyby se držela pouze postkoloniální kritiky orientalismu. Teoretickým přístupem, který přinesl tuto přidanou hodnotu, se ukázala být marxistická kritika neoliberalismu.

2. Imaginativní geografie jako analytický koncept

Imaginativní geografie lze považovat za obrazy a představy vzdálených míst, zdůrazňující především jejich jinakost – tedy odlišnost od míst, v nichž jsou tyto obrazy a představy vytvářeny. Imaginativní geografie nelze zaměňovat s mentálními mapami či obrazy míst z behaviorálních a humanistických tradic geografie, neboť jde o „hluboce ideologické krajiny, jejichž prostorová reprezentace je spjatá s mocenskými vztahy“ (Gregory 2000, s. 335). Přestože mohou imaginativní geografie přinášet rozmanité vize vzdálených míst, společný mají způsob své produkce. Imaginativní geografie jsou totiž „diskursivní formací“ (Foucault 2002), a tak mají společný systém vypovídání o vzdálených místech, kdy mezi výpověďmi lze najít určité pravidelnosti. Pravidelnosti čerpají z ideologie, skrze niž Západ vlastními kategoriemi popisuje zbytek světa a dělá z něj k Západu protikladný prostor (Hall 1992, s. 291–295). Geografické vymezení Západu je v této studii chápáno z hlediska prostoru jako relačního (Harvey 2009, s. 136–141). Vymezení, co je Západ, tedy spočívá na tom, k čemu je termín vztažen. Vzhledem k tomu, že zde je termín Západ (coby euroamerický prostor) vztažen k Africe, lze do termínu Západ zahrnovat i český prostor jako součást Evropy.²

Imaginativní geografie přehlížejí různé specifické jevy, věci či lidi, jež se týkají imaginovaného nezápadního místa, a zjednodušují komplexitu místa ve snadno uchopitelnou představu. Představa obsahuje především protiklady místa od lokality, s níž se sám identifikuje tvůrce představy. Imaginativní geografie tak obsahují vlastní významy, které nemusejí být uznávány obyvateli míst, o nichž vypovídají. Významy obvykle dramaturgizují vzdálenost a zároveň odlišnost mezi tím, co je blízko a co daleko. Praxe, že určitý prostor je označen jako „náš“ a určitý jako „jejich“, tak může být arbitrárním geografickým rozlišením (Said 2008, s. 69–70). Imaginativní geografie jsou tak „konstrukce, které překládají vzdálenost do odlišností pomocí

² Naopak jindy by český prostor mohl být relačně vymezen mimo Západ, kdyby byl termín uchopen např. z pozice vztahu mezi USA a postsocialistickými zeměmi.

sérií zprostornění³“ (Gregory 2004, s. 17). To se neobejde bez stereotypizace, která udržuje symbolickou hranici mezi tím, co patří a co nepatří do kategorie jinakosti (Hall 1997, s. 258). Proto tyto konstrukce mají jen volnou spojitost s každodenností a realitou, která se ve vzdáleném prostoru odehrává. Jak tvrdí Said ve vztahu k imaginativním geografím Orientu:

„Empirická fakta o Orientu či kterékoli z jeho částí mají jen minimální význam; rozhodující je to, co nazývám orientalistickou vizí, jež se zdaleka neomezuje jen na odborníky, ale je spíše společným vlastnictvím všech, kteří o Orientu na Západě uvažují.“ (Said 2008, s. 83)

Nemusí jít však jen o otázku Orientu, neboť kritika orientalismu a koncept imaginativních geografí byly inspirací i pro regionálně jinak zaměřené práce. Z nich se poměrně známou stala kritika tzv. balkanismu bulharské historičky Marie Todorove. Balkanismus je určitou analogií orientalismu, nicméně je zaměřen na stereotypizaci a homogenizaci regionu Balkánu jako drsné, primitivní a surové oblasti, která je dvojitě binárně vymežována jak proti údajně civilizovanějším a mírumilovnějším částem (západní) Evropy, tak proti samotnému Orientu. Balkanismus se podobně jako orientalismus projevuje v mnohých diskurzech, jež o regionu Balkánu vypovídají, a nejvíce se promítl do chápání rozmanitých válečných konfliktů, které se na Balkáně odehrály (Todorova 1997).

Lze si všimnout, že imaginativní geografie jsou důležitým faktorem tvorby identity, protože nabízejí pojetí, kdo jsme „my“, oddělené od toho, kdo jsou „oni“, a navíc umístěné do prostoru, což mu dodává punc objektivity. Proto není zcela dostatečné pohlížet na imaginativní geografie jen lingvisticky, ale je v nich třeba vidět i (geo)politikou. Imaginativní geografie jsou totiž spojeny se západní mocenskou dominancí (Said 1994). Tu zejména dnes nelze chápat jen ekonomicky či politicky, ale je třeba vidět i její latentnější kulturní formy, např. uvnitř mediálních a informačních toků, v nichž cirkulují reprezentace nezápadních míst a jejich obyvatel, do kterých jsou promítnuty západní obavy a předsudky (Morley, Robins 1995). Mediální a informační toky mají nezanedbatelný vliv na produkci imaginativních geografí. Důvodem je, že pro drtivou většinu západních obyvatel probíhá kontakt se vzdálenými lidmi žijícími mimo Západ především jako konzumace jejich reprezentací z lokality před televizí, počítačem či tiskovinami (Morley 2000, s. 14–15). To následně otevírá široký prostor pro různé typy imaginace vzdáleného světa (Orgad 2012).

Podle Edwarda Soji jsou Saidovy imaginativní geografie důležitým konceptem, který umožňuje kriticky rozvíjet naši vlastní geografickou imaginaci (Soja 1996, s. 136–139) a pomáhá upozornit na různé strategie produkce postkoloniální „prostorové nespravedlnosti“ (Soja 2010, s. 35–37). V rámci kritické geografie to

³ Přeloženo z anglického výrazu „spatializations“. Výraz upozorňuje, že jde sice o tvorbu představ, ale ty jsou následně sloučeny s reálným prostorem.

byl nejvíce zmiňovaný Derek Gregory, kdo se věnoval teoretickému rozboru Saidova díla a zpřístupnil koncept imaginativních geografí pro geografická bádání. V primárním textu, kde koncept rozebírá, hovoří Gregory o Saidově „hlubokém zájmu o prostor a prostorovost“ a vymezuje se proti kritice, která obviňuje Saida z pouhého textualismu (Gregory 1995, s. 447–453). V imaginativních geografích je totiž Orient diskursivními praktikami utvářen jako pomyslně více reálný než potenciální realita (Gregory 1995, s. 469–472). Tím je však orientalismus neoddělitelně spjat s kolonialismem, neboť nejde jen o rozdělení na „náš“ a „jejich“ prostor, ale o „naše“ [kulturní] *zasáhnutí* do „jejich“ prostoru a imaginativní [...] nárokování si ho, *jako by byl „náš“*“ (Gregory 1995, s. 463, kurziva původní). Toho je dosaženo tak, že „jejich“ prostor je interpretován skrze západní diskursivní uchopení prostorovosti.

Interpretace nezápadního prostoru skrze západní uchopení prostorovosti probíhá pomocí prostorových abstrakcí. Gregory (1995, s. 457–462) rozlišuje tři zásadní postupy abstrakcí, které jsou v imaginativních geografích užívány. První typem je známé rozdělení na „náš“ a „jejich“ prostor a s ním spojené binární charakteristiky racionální/iracionální, vyvíjející se/neměnný, maskulinní/femininní a podobně. Druhým typem je důraz na popis a uspořádání detailů, které mají učinit „jejich“ prostor uchopitelný pro „naše“ vlastní poznání. Třetí typ spočívá v otázce viditelnosti. Imaginativní geografie utvářejí „prostory konstruované viditelnosti“, které „jejich“ prostor představují jako transparentní „jeviště, připevněné k Evropě“. Podle Gregoryho (1995, s. 448–452) existuje uvnitř imaginativních geografí „napětí mezi [prostorem] jako teritoriem a [prostorem] jako zemí“. Zatímco „země“ je uvažována jako obývaný prostor, kde lidé žijí své každodenní životy, „teritorium“ je neobývané právně-politické a administrativní pole, jež lze zachytit prostorovými abstrakcemi. V imaginativních geografích tedy hraje klíčovou roli otázka, jak jsou schopny vyobrazit, že vzdálený prostor je žitý svět plný různých lidí s vlastními životními cestami („země“), nebo naopak strnulá „bezčasá, esencionalizovaná scénérie“ („teritorium“), kde rozmanité životy reálných lidí nefigurují a neprobíhají (Gregory 1995, s. 63).

Obvyklejší bývá, že v imaginativních geografích se vyskytuje jen málo odkazů na lidi, jak žijí své životy a zažívají každodennost na imaginovaných místech (Gregory 1999, s. 145), neboť „prostory konstruované viditelnosti [...] jsou vždy zároveň prostory konstruované neviditelnosti“ (Gregory 2004, s. 12). Je-li však vzdálený prostor v imaginativní geografii představen jako prostor, v němž neexistuje žitý svět a každodenní realita lidského života, neznamená to nutně, že samotní vzdálení lidé v imaginativní geografii nefigurují *vůbec*. Vzdálení lidé totiž mohou být součástí imaginativní geografie, avšak přitom být vytrhnuti ze svého časoprostorového kontextu a reprezentováni jako neměnné stereotypy. Tito lidé tak mohou být rozčleněni do „taxonomie lidských typů“, a proto depersonifikováni (Gregory 2003, s. 212–220), případně jejich lidskost může být zcela lhostejná,

čímž jsou dehumanizováni (Gregory 2004, s. 62–72; 2006, s. 94–96). Dnešní široké možnosti k získání informací o vzdálených místech tedy mohou zapříčinit, že představy a reprezentace sice povedou k pocitům znalosti různých vzdálených lidských společenství, ale přitom nebudou vyžadovat tvorbu pocitu humánní spřízněnosti s nimi (Gregory 1994, s. 204). V této studii je cílem se na tuto problematiku zaměřit – soustředit se na představy vzdálených lidí a jejich životů, jak figurují uvnitř analyzovaných imaginativních geografí, a rovněž na otázku jejich souvislosti a spřízněnosti s námi.

Jak Said, tak Gregory se ve svém díle věnovali zejména imaginativním geografím Blízkého a Středního východu, nicméně koncept je využitelný i v analýze jiných prostorových, časových a sociálních kontextů (Gregory 1995, s. 454). V oboru geografie vznikly s kontextuální citlivostí například analýza imaginativních geografí rozšiřovaných aktivistickou skupinou v Maroku (Cornwell, Atia 2012), analýza imaginativních geografí Mongolska podle současných západních cestopisů (Tavares, Brosseau 2006), ale i analýzy imaginativních geografí prostorů indického outsourcingu (Prasad, Prasad 2012) nebo imaginativní geografie rozvojových zemí, jež jsou rutinně spojovány s násilnostmi (Springer 2009, 2011).

Právě Simon Springer ukazuje teoretický směr, který pomohl nasměrovat odpověď na otázku, jak přistoupit k imaginativním geografím subsaharské Afriky v českém prostředí. Všimá si, že v případě některých oblastí Třetího světa je v imaginativních geografích nezápadní iracionalita reprodukována jako tendence k násilí (genocidám, ozbrojeným střetům, apod.). Tyto oblasti jsou chápány jako uzavřené a imanentně i přirozeně násilné, zatímco se neuvažuje o širších globálních souvislostech, které k tamním násilnostem mohly dopomoci (Springer 2011, s. 91–94). Násilí je „vztaheno výhradně k určitým místům, kdy nemá mít žádný vztah ke globální politické ekonomii“. Jenže třebaže násilí může být ovlivněno lokálními kulturními specifiky, je vždy zároveň „nad-lokální“, formováno vlivy odjinud (Springer 2009, s. 306–309).

Springer (2011, s. 95–97) poté klade tvorbu imaginativních geografí násilných oblastí do souvislosti se západní neoliberální ideologií. Ta bývá v oblastech násilností prosazována jako mírotvorný lék, kdy „iracionalita násilných ‚orientálních‘ kultur bude utištěna tržní racionalitou“. Problém však je, že „zatímco neoliberalismus prosazuje myšlenku vymýcení přímého násilí, často podporuje strukturální násilí, které plodí právě ten jev [přímého násilí], o jehož zrušení údajně usiluje“. Reprodukci stereotypů o iracionálních zkorumpovaných a násilných kulturách tedy maskuje vlastní ideologické prvky, které k jevům jako korupce nebo násilí vedou (Springer 2009, s. 315). Springer tím poukazuje jednak na skutečnost, že produkce imaginativních geografí může dopomáhat k ospravedlnění šíření určitých idejí (jako neoliberalismus), a jednak na to, že v určitých kontextech se myšlenky orientalismu a neoliberalismu sblíží.

Springer není první, kdo si všiml styčných bodů neoliberalismu a orientalismu. Marxistický politický ekonom Samir Amin (2011 [1989], s. 175) tvrdí, že samotný světový kapitalistický systém (dnes modelovaný převážně neoliberální doktrínou) je dlouhodobě polarizující: ze Západu se stalo ekonomické jádro, zatímco z nezápadních oblastí periferie. Západní reprezentace nezápadního světa jsou podle něj poznamenány touto polarizací – Západ je lepší, zbytek světa horší. Na této ideji ustanovované imaginativní geografie poté zpětně posloužily jako kulturní ospravedlnění ekonomické polarizace. Díky tomu je tradičně odmítána světová nerovnost jako důsledek kapitalistického vývoje a je přisuzována „specifickým, nadčasovým charakteristikám odlišných lidí“ (Amin 2011, s. 155–156). Podle jiných marxistických kritiků už dnes ale vztah ekonomické polarizace a kulturních jevů nefunguje takto dialekticky. Ekonomika a kultura jsou spíše jedno a totéž. Kulturní odlišnosti jsou proto relativizovány a akceptovány, avšak následně diferencovány a hierarchizovány ve vztahu ke kapitalistickému neoliberálnímu uvažování (Hardt, Negri 2000, s. 198–201). Místo polarizace se jádro a periferie stále více prolínají, kvůli tomu je však globální imaginace stále více determinována strachem z chudoby, protože periferní chudoba se díky prolínání stává aktuálním tématem i pro jádro (Hardt, Negri 2000, s. 336–339). To celé za situace, kdy „nejvíce podřízené regiony, jako jsou oblasti subsaharské Afriky, jsou efektivně vyloučeny z kapitálových toků“ (Hardt, Negri 2000, s. 288). Proto si tato studie všímá, jak v imaginativních geografích subsaharské Afriky otázku jinakosti afrických obyvatel ovlivňuje prolínající se ekonomický vztah Západu a Afriky, ideologický pohled na tento vztah i problém africké chudoby.

Jak bylo dosud nastíněno, analytická část chce ukázat příklad rozboru imaginativních geografí subsaharské Afriky a klade důraz především na vzdálené lidi, kteří v Africe žijí, mají mít podle imaginativních geografí určité charakteristiky a být hodni určitého zájmu. Vzhledem ke společensky narůstající důležitosti otázky potenciálních afrických imigrantů do Česka a vzhledem k různorodým a někdy vyhoceným reakcím na tuto otázku⁴ se zdá vhodné podat hlubší náčrt toho, co vlastně může znamenat Afrika a Afričané v imaginativních geografích běžných českých obyvatel. Přínos tohoto náčrtu nespočívá v možnosti generalizovat získaná zjištění na celou českou společnost, ale právě v možnosti kvalitativně rozebrat diskursy vypovídající o vzdálených lidech figurujících uvnitř partikulárních imaginativních geografí. Jak bylo řečeno, náčrt vychází z teoretických pozic kritiky orientalismu, nicméně neomezuje se na ni a díky kontextu Afriky vstupuje okrajově i do teoretických pozic kritiky neoliberálního myšlení. Výzkumná otázka zní: Jak v imaginativních geografích subsaharské Afriky figurují lidé, jak jejich život a co to znamená pro jejich souvislost s námi/oddělenost od nás?

⁴ Analyzovaná kvalitativní data nicméně pocházejí z doby, kdy otázka ještě nebyla tak společensky akcentovaná.

3. Metodika analýzy

Výzkumy imaginativních geografí se obvykle zaměřují na analýzu literárních děl, cestopisů či mediálních produktů. Méně si všímají, jaký je reálný dopad těchto textů na společnost, tedy jaké imaginativní geografie se usazují lidem v myslích. Studie se zaměřuje na tento opomíjený aspekt a odpovídá tomu i zvolená metoda sběru dat. Byly provedeny polostrukturované rozhovory s běžnými českými obyvateli staršími 18 let, kteří nenavštívili Afriku a dozvídají se o ní informace především z médií. Důvodem je, že výzkum nespočívá v podrobné analýze určité malé konkrétní sociální skupiny (např. subkultury), ale chce podat příklad hlubšího vhledu do situace imaginativních geografí subsaharské Afriky, s nimiž je možné setkat se mezi členy české společnosti obecně – tedy mezi lidmi, kteří jsou ovlivněni českým sociálním, kulturním a politickým kontextem jako součástí kontextu západního prostoru (ve vztahu k Africe). Proto bylo pro studii přednější, aby byly jednotlivé rozhovory obsáhlé a důkladně mapovaly představy a názory jednotlivých komunikačních partnerů, spíše než aby byly krátké a povrchní. Ve výzkumu bylo proto preferováno množství analyzovatelného textu z jednotlivých rozhovorů nad počtem rozhovorů.

Komunikačních partnerů bylo 11, z toho 6 žen a 5 mužů, zastupovali odlišné věkové a vzdělanostní kategorie a nebyli vzděláni v oborech problematiky se týkajících.⁵ Byli vyhledáváni a osloveni s pomocí kontaktů (známí, kolegové, rodina) výzkumníka. Výběr probíhal tak, že výzkumník se u svých kontaktů nejprve dotázal na jejich známé, kteří jsou české národnosti, příliš necestují do zahraničí (zejména nebyli v Africe), avšak o dění v zahraničí se zajímají (tedy i o Afriku), získávají o něm informace z médií a měli by být schopni o svých představách vzdálených regionů podrobně komunikovat. Z tohoto důvodu bylo nutné, aby výzkumník získal o komunikačních partnerech určité základní personální a charakterní informace ještě před samotným rozhovorem. Výběr pomocí kontaktů je tedy pro tento případ vhodný, neboť získané informace od kontaktních osob výzkumník využil v rozhodování se o tom, které z kandidátů na komunikační partnery v rámci výzkumu skutečně osloví.

Pro studii bylo podstatné omezit komunikační partnery na dospělé Čechy a Češky uvedených charakteristik, ale jinak jejich strukturu *a priori* neomezovat. Nicméně dalším krokem bylo docílit alespoň elementární variability vzorku, tudíž v průběhu sběru rozhovorů byly příští komunikační partneři vybíráni s ohledem na snahu o věkovou, genderovou a vzdělanostní rozmanitost.⁶ Komunikační partneři byli vybráni v tomto pořadí: žena, 65 let, důchodkyně (dříve dělnice); muž, 47 let, fyzioterapeut; žena, 58 let, dipl. umělkyně; muž, 26 let, právník; žena

⁵ Žádné vzdělání v oblasti geografie a sociálních či humanitních věd.

39 let, zdravotní sestra; muž, 56 let, prodejce; žena, 25 let, studentka; žena, 49 let, obchodní zástupkyně; muž, 69 let, důchodce (dříve strojník); žena, 54 let, učitelka na ZŠ; muž, 66 let, důchodce (dříve úředník). Rozhovory byly provedeny během dubna až června 2014 výzkumníkem osobně a zaznamenány na zvukovou stopu. Počet 11 rozhovorů se může zdát nízký, nicméně každý rozhovor poskytl užitečné množství koherentního analyzovatelného textu a další rozšiřování tohoto textu se zdálo nepraktické pro účely studie, jež má text analyzovat kvalitativně do hloubky a být pouze příkladem analytického užití konceptu. Průběžný analytický pohled na data totiž ukázal, že od šestého rozhovoru bylo zřejmé, jakým zúženým směrem je třeba analýzu vést. Tento zúžený směr obsahoval tři témata: divošství afrických obyvatel, jejich chudobu a otázku humanitární pomoci. Na tyto témata se proto soustředily zbývající rozhovory především. Od devátého rozhovoru přibývalo jen minimum nových poznatků užitečných k zodpovězení výzkumné otázky, a tak byl po 11. rozhovoru sběr dat zastaven.

Metodou analýzy je interpretace s prvky kritické diskursivní analýzy (Fairclough 1995; van Dijk 2008; Machin, Mayr 2012). Z principů KDA (Fairclough, Wodak 1997, s. 271–280) je důležité, že kritické diskursivní analýzy se pokouší vidět v mocenských vztazích jejich diskursivní aspekt a tvrdí, že diskurs jako specifické užívání jazyka dokáže reprodukovat vztahy dominance. V diskursu imaginativních geografí Afriky byl proto hledán především aspekt mocenského vztahu západního a afrického prostoru. Dominance je chápána v kulturním smyslu jako pohled na Afriku a její obyvatele, který zvýznamňuje jejich jinakost a podřazenost. Wodak (2001, s. 9) tvrdí, že být v diskursivní analýze kritický znamená mít distanci od dat a dokázat je smysluplně umístit do společnosti. Inspirací je van Dijkova (1991, 2000) diskursivně-analytická metodika výzkumu latentního rasismu v běžném užívání jazyka, avšak zde je převedena do oblasti orientalismu. Analýza si tedy všímá, jaká témata komunikační partneři vybírají, jak používají jazykové jevy a specifické významové konotace, jež v rozhovorech utvářejí diskurs jinakosti afrického prostoru i lidí. Výběrem tématu je chápána např. africká chudoba v sepětí se zaostalostí. Používáním jazykových jevů je např. zvýznamňování pasivity u afrických lidí v kontrastu se zvýznamňováním aktivity u obyvatel Západu. Specifická významová konotace je např. označení Afriky jako „skanzenu“ (viz analytická část).

Byl aplikován trojdimenzionální rámec kritické diskursivní analýzy, jenž se snaží hledat propojení mezi textem, diskursivními praktikami, jež se v textu

⁶ Vzhledem k tématu imaginativních geografí tak vzdálené oblasti jako subsaharská Afrika se nepovažovalo za důležité klást důraz např. na regionální rozmanitost bydliště komunikačních partnerů. Každý komunikační partner byl uchopen jako člen české společnosti, protože v rámci této společnosti žije a je její součástí bez ohledu na to, kde je jeho bydliště v rámci Česka.

odrážejí, a kulturní praxí, která má vliv na diskursivní praktiky (Fairclough 1995, s. 8–9). Textem jsou v této studii sebrané rozhovory, zatímco témata, jazykové jevy a specifické významové konotace jsou analyzované diskursivní praktiky. Za součást kulturní praxe společnosti, z níž rozhovory pocházejí, je považován orientalismus a tvorba imaginativních geografí, tudíž koncept imaginativních geografí je užít jako nástroj, pomocí něhož jsou čteny a analyzovány diskursivní praktiky africké jinakosti. Tento diskurs jinakosti není interpretován pouze z teoretických pozic Saidovy kritiky orientalismu, nýbrž i z teoretických pozic kritiky neoliberálního myšlení. Interpretace imaginativních geografí a jejich diskursivních praktik tedy představuje kritickou reflexi kulturní praxe, jež ovlivňuje ideje a názory vybraných komunikačních partnerů v této studii, a ukáže, jakým způsobem se do ní promítá jak orientalismus, tak ideologie neoliberalismu.

4. Africká exotika a divoši

V následujícím textu budou představena témata diskursu jinakosti subsaharské Afriky, jak o nich komunikační partneři hovořili. Bráno je především v potaz, jakou roli v konstrukci jinakosti sehrávají afričtí lidé. Jsou rozebrány zásadní stereotypizující charakteristiky, jež lze podle komunikačních partnerů u Afričanů nalézt a jež mají utvářet africkou odlišnost. Tyto stereotypizace, které zalidňují imaginativní geografie subsaharské Afriky vzdálenými a odlišnými lidmi, jsou vztaheny k mocenskému vztahu Afriky a Západu a jsou kriticky interpretovány s poukázáním na západní ideologie, které stojí za jejich reprodukcí. Současně byla zhodnocena problematika imaginativní oddělenosti/souvislosti afrických lidí s komunikačními partnery jako členy české společnosti.

Prvním tématem, které vyplynulo z analýzy zaznamenaných rozhovorů, byla romantizace přírody. Komunikační partneři obdivují africkou divočinu a safari, jakkoli někdy vzbuzuje strach z nebezpečných zvířat. Pohledy na Afriku týkající se ekologie, divokých zvířat a zážitků ze safari, jež na Západě nelze prožít, jsou dnes obecně rozšířené v diskurzech vidění Afriky (Campbell, Power 2010, s. 186–190). Komunikační partneři kupříkladu tvrdí: „[Příroda] má své kouzlo, [...], vidět to [slona] ve volný přírodě, [...], [Afrika je zajímavá] z té strany přírody a toho, co je tam jiný než tady u nás“ (Ž 49)⁷. Příroda je prvním prvkem africké jinakosti a skrze přírodu se Afrika stává autenticky exotickou.

Rovněž afričtí lidé jsou považováni za autentické, jsou-li ve spojení s přírodou. Tato autenticita přináší jednak nadšení a jednak strach z exotiky: „*Nepotřebujou televizi, prostě maj klidnější život, prostě pohodovej. Někdy jakoby vnitřně jim závidím,*

⁷ „Ž“ a „M“ jsou označení pro komunikační partnery ženu, respektive muže. Následující číslo je věk.

ale pak si řeknu, přece by jsi tam nechtěl [žít] v hliněný chatrči, setmí se a co, jdeš spát, nebo při ohních tam klevetěj ty stařešinové“ (M 56). „[Afričané] jsou víc pozorný k přírodě, maj tam tu tradiční medicínu. Takhle si představuju domorodej kmen. A ještě maj ty tradice, třeba Masajové. Se mi líbí ty jejich tance. Ale nelíbí se mi ženská obrázka, [...], ta problematika, že se tam k těm ženám chovaj hůř“ (Ž 25), v Africe jsou i „takový ty kmeny, jak jsou v těch pralesech, tak ty nejsou vůbec civilizovaný, těm je jedno, jestli ti uříznou hlavu nebo neuříznou“ (Ž 65). Autentičtí Afričané jsou ti kmenově žijící a nezasažení civilizací. Je přítomen diskurs „vznešeného divocha“ vyskytující se vedle diskursu „zlého divocha“. Tyto diskursy jsou používány obvyklým způsobem: „vznešený“ jako kritika náročného sociálního života, jenž je spojen se západní modernitou, a „zlý“ jako chvála civilizovanosti Západu, do níž po evoluční trajektorii zatím „divošská“ oblast nedospěla (Hall 1992, s. 310–312).

V dalším často zmiňovaném tématu je Afrika viděna jako místo problémů: chudoba a „chudý státy, [...], [které] nemaj školy, nemaj zdravotnictví“ (Ž 39), nebezpečí, násilí, „různý masakry“ (Ž 54) a „genocidy mezi kmenama, to je úplně otřesný“ (M 56). Pohledy na Afriku týkající se lidského utrpení, genocid a tragédií jsou dnes také obecně rozšířené v diskurzech vidění Afriky (Sontag 2011, s. 66). Důvody těchto problémů mají být podle komunikačních partnerů dva. Jednak že mnoho Afričanů je od přírody zmíněným „zlým divochem“ a jednak v kolonizaci:

„Ty expandující velmoci, když se vlastně jednalo o to, že si vlastně rozebrali tu Afriku, [...], takž prostě zdevastovali, co tam přirozeně fungovalo, [...], [kdyby se toto nestalo], myslim, že by byli mnohem spokojenější, protože by byli, jak tam žili opravdu už tisíciletí, [...], tak asi by to byl takový trošku skanzen, ale myslim si, že k jejich prospěchu.“ (Ž 58)

Nebýt kolonizace mohli být Afričané dosud tisíciletými „divochy“, ať „vznešenými“ či „zlými“, a mohli utvářet „skanzen“. Setrvačnost času v Africe se ukázala být v imaginativních geografích velmi důležitá. Jak si všimá Duncan (1993, s. 52), Afrika bývá mnohdy považována více za „časový prostor“ než za „geografický prostor“. Proto se Afrika mnohdy reprezentuje jako přirozeně pravěký kontinent, jenž je zachycen v čase a neměl žádnou historii, dokud nepřišel evropský objevitel (Campbell, Power 2010, s. 172). Afrika je autentická jako tradiční a zaostalá, a tudíž tradiční způsoby života jsou považovány za ty autenticky africké a pro Afriku vhodné: „kdyby zůstali na tý svý, takový tý pohodový, menším zemědělství a takovým tom poklidku, jestli by nefungovali líp“ (Ž 49).

Komunikační partner (Ž 58) zmiňuje, že Afrika mohla být „skanzenem“, kdyby nebyla zasažena zvenčí. Tato myšlenka však znamená rozpor: jak by Afrika mohla být skanzenem, tedy něčím konotujícím s prohlížením si muzea, kdyby do ní nic zvenčí nemělo přijít? Gregory (1994, s. 60–68) vidí paradox v tom, jak se západní pohled na nezápadní druhé považuje za nerušivý a odtělesněný, přestože samotným pozorováním do života nezápadních lidí zasahuje a pomyslně je kolonizuje. Jde o paradox, kdy se Západ snaží o africké „divochy“ zajímat, a přitom tímto zájmem nemít vůbec zasáhnout do jejich života. Imaginativní geografie Afriky

tento paradox obsahují, neboť v Africe jsou „vznešení divoši“, o které „bysme se měli velice zajímat, protože tam odsad' vzniknul život, z Afriky, [...], protože pokud' my jim něco nezkažime, nějaký radioaktivní záření nebo něco, tak ty jediný přežijou, protože jsou soběstačný, [...], z toho bysme si měli trošku vzít, jak oni žijou“ (M 56). Nevyskytuje se názor, že jen samotné naše „zajímání se“ jejich životy naruší, třebaže historie pro tento názor svědčí.

5. Chudoba a pasivita

Diskursy afrického divošství mají i svou aktuálnější formu, protože kromě „vznešených divochů“ obývá Afriku i jejich modernější ekvivalent: „vznešení chudí“. Tito lidé jsou nuzní, a přestože žijí v bídě, neztrácejí entuziasmus, čímž jsou jiní než my: „Nepochopitelně rozesmátí lidi, kteří vlastně žijou v takové bídě, že je to pro nás nepředstavitelné“ (Ž 58), chudí lidé, kteří „nejsou začleněny do toho ekonomického trhu, neženu se za těma penězma, za nějakým ziskem, oni v tom nevidí podstatu života“ (Ž 25), „jsou spokojeny s tím, co maj“ (M 47) a podobně. Tato „spokojenost v bídě“ je rysem Afričanů, který pro komunikační partnery není zcela pochopitelný. Nepochopitelnost obsažená v imaginativních geografích je však obvykle umírněna, když se nepochopitelné uchopí skrze západní koncepcce, které umožní nepochopitelné částečně nebo úplně proměnit ve srozumitelné (Gregory 2012). Zde se ukázala být touto koncepcí tzv. neoliberální racionalita.

Neoliberální racionalita je podle Couldryho (2010, s. 6, 12–13) silně ukotvena v západní kultuře a vysvětluje různorodé jevy pomocí individuální snahy uspět v konkurenčním tržním prostředí - úspěšný je ten, kdo je aktivnější a pracovitější. Jsou-li tedy Afričané chudí, nejspíše jim chybí individuální snaha a pracovitost. Tudíž stejně jako „vznešený divoch“ má svého „zlého divocha“, tak „vznešený chudý“ získává svého „nepracujícího chudého“. Proto důvody chudoby lze vidět v tom, že „ty návyky asi určitý pracovní, tam taky schází, [...], takový to dokázat něco víc, než jenom snášet třeba tu chudobu a ty vlivy“ (M 69). „[Afričané] čekaj, až něco bude. Že prostě nejdou sami, aby něco vybudovali, [...], i tam, kde ta možnost by byla fungovat, takže čekaj na to, jestli jim někdo pomůže, [...], ten jejich život je takový jako letargický“ (Ž, 49). Nemusí to být jen otázka jejich přirozenosti, ale i nedávné minulosti:

„Bílý člověk tam napáchal prostě neskutečné škody, protože oni si sice nějak žili, [...], měli asi větší vztah k půdě a zemědělství, zatímco teďka víceméně sedí někde u cesty, čekaj, až přijede někde kamion s nějakýma potravinama.“ (Ž 58)

Může to být i prostředním: „Tam je šílený vedro, takže se moc nedělá“ (M 47). Ať je příčina jakákoli, jejich výsledný stav je stejný: sedí, čekají, nepracují. Podobně jako „zlí divoši“ jsou i „nepracující chudí“ na evoluční trajektorii pozadu, a proto jim na rozdíl od obyvatel Západu chybí ekonomické myšlení: „Jsou takoví ve vývoji,

[...], *nedokážou tak ještě jako ty západní státy, západní ty rasy, to tak domyslet, vlastně když už tam maj tadyto [nerostné bohatství], tak aby to nějak investovali líp*“ (M 56). „[Afrika] *se neřadí vůbec do toho ekonomického procesu*“ (Ž 25), a tak „*oni tam nemaj průmysl žádný*“ (M 66), „*oni tam snad ani [moderní] povolání nemaj*“ (Ž 39). Časovost je zde opět důležitá. Afrika se dostala do kontaktu se západním prostorem, který je jakoby časově napřed. Kontakt měl mít možnost přinést moderní fenomény jako ekonomika nebo pracovní proces. Přesto však nevedl k tomu, že by Afrika dohnala v čase Západ.

Naopak měl kontakt se Západem způsobit problémy, s kterými se Afričané neumějí vypořádat, když stále zůstávají na časové a evoluční trajektorii pozadu. Jako lidé spojování s tradičním životem jsou stále v minulosti, ale přitom „*už se to posunulo všechno někam jinam. A ta doba prostě je, když chtějí přežít, tak musejí vědět víc, protože už není, nedá se tam žít, tak jako se žilo v těch kmenech*“ (Ž 49). U takového pohledu na problematiku už není proklamovaná pasivita „*nepracujících chudých*“ překvapivá. Skrze diskurs časovosti byli totiž Afričané považováni za pasivní vždy. Afrika měla být prehistorickým kontinentem, zatímco okolí se vyvíjelo. Být prehistorický znamená být neměnný. Neměnnost znamená, že sami Afričané nebyli dostatečně aktivní, aby se změnilí a vyvinuli. Byli tudíž pasivní. Poslední a klíčový bod toho, co je podle komunikačních partnerů autenticky africké, je tedy africká *autentická pasivita*.

Co to znamená pro analyzované imaginativní geografie? Afrika jako autentická ve své pasivitě se měla dostat do kontaktu se Západem jako prostorem časově a evolučně vpředu, tedy i prostorem aktivním. Západ se měl Afriku pokusit civilizovat a dostat v čase kupředu, ale projekt neměl zcela uspět. Mezi komunikačními partnery existují různé názory, co a kdo může za neúspěch. Žádný názor však nepochybně africkou autentickou pasivitu, protože, ať to bylo jakkoli, důsledkem jsou dnes „*nepracující chudí*“, kteří jsou příliš pasivní na to, aby se svou situací něco dělali: sedí a čekají. Afrika i po kontaktu se Západem tudíž zůstává diskursivně v minulosti, tamní lidé nemají pracovní návyky, ekonomické myšlení, nejsou moderní. Západ naopak představuje protiklad a to zejména ve své aktivitě, protože „*náš zájem je jim pomoci*“ (Ž 25), „*pomoce, který třeba tady jsou někdy organizovány, je to velice záslužná věc*“ (M 69), „*dělej se tam sbírky, posílaj se tam různé věci [...], a když už třeba se dělá sbírka tady u nás, tak člověk tam tady posílá věci, co je potřeba*“ (Ž 39), „*[posílají se] nějaký ty humanitární pomoci, tam s nima ten svět kontaktuje a není mu to lhostejný*“ (Ž 54).

Afričané jako pasivní tudíž mají být závislí na západní humanitární pomoci. Západní lidé aktivně humanitárně jednají, nicméně Afričané stále jen pasivně reagují, „*počkaj na svůj pytel mouky, proč oni by začali něco dělat. [...]* [A tak pro nás] *je to o tom najít tu správnou cestu, jak tomu pomoci.*“ (Ž 49). Západ se aktivně snaží pomoci, ale Afričané *nejednají aktivně* v odpověď, jen *pasivně reagují*, např. dostanou pytel mouky, spotřebují ho a pak čekají dále.

6. Vzdálení v čase: diskurs neokolonialismu a humanitarismu

Stejně jako afričtí „divoši“, ať už „vznešení“ či „zlí“, byli statictí a neposunuli se na časové a evoluční trajektorii, dokud do jejich života Západ nezasáhl, tak jsou také „nepracující chudí“ považováni za neschopné posunu, pokud se Západ nezapojí a nepomůže. Západní humanitární pomoc se podle komunikačních partnerů zdá nezbytná. Někteří komunikační partneři navíc zmiňují, jak se oni sami nebo jim známí lidé do humanitární pomoci zapojili. Imaginativní geografie nejsou totiž jen textuální a diskursivní, ale rovněž performativní – formují jednání toho, kdo z nich čerpá. Jsou doslova „performancemi prostoru“ (Gregory 2004, s. 18–19). To však může znamenat, že performance afrického prostoru, kde jednak existuje autentická pasivita a jednak nutnost aktivní západní pomoci, mohou být následovány jednáním, jež je obojím ovlivněno. Vlastní názory komunikačních partnerů na humanitární pomoc Afriky tudíž mají v drtivé většině podobu tzv. humanitárního „paradigmatu ironie“.

Chouliaraki (2013, s. 15–20) popisuje pozvolný posun v humanitarismu od „paradigmatu soucitu“ k „paradigmatu ironie“. Zatímco v „paradigmatu soucitu“ je humanitární čin ukotven v představě neuchopitelné situace druhého (obvykle utrpení), a tudíž uvažování o humanitárním činu je mířeno k osobě druhého jako člověku v razantně odlišné situaci, v „paradigmatu ironie“ je humanitární čin ukotven v představě druhých jako jiných nás, a tudíž uvažování o humanitárním činu má více podobu reflexe své situace. Podle Chouliaraki (2013, s. 179–187) to sice může mít i výhody, problémem však je, když se „paradigma ironie“ propojí s neoliberální racionalitou, což se má dnes často dít. V tom případě je humanitární uvažování narcisticky soustředěno na jednotlivce (západního dárce pomoci) a odpojeno od otázky, jaké reálné účinky může mít pro boj s chudobou, utrpením a podobnými jevy. Příkladem takového soustředění se na sebe je:

„Co mě k tomu vedlo, že jsem to [oblečení] tam dala? Potřebovala jsem se toho zbavit. [...] Kolikrát se dívám, když ukazují v televizi [Afričany] [...], tak si říkám počkej, budu se dívat, jestli třeba [z oblečení] nemá něco svého.“ (Ž 65)

Jakkoli implicitně, humanitární pomoc je propojena zejména s vlastní osobou, tedy co může znamenat pro sebe, nikoli pro příjemce pomoci. Existují i explicitnější verze: *„Tak mě tahal, dodneška lituju, že jsem cukla právě kvůli jazykovéj bariérám, když mě tahal, že oni jeli budovat právě tyhle tábory a školy do Afriky. Mě to dodneška mrzí. [...] Tohle je takovej můj životní rest, kterej si tak nějak do dneška vyčítám, že jsem do toho třeba nešla.“ (Ž 49)* Neúčast v humanitární misi se stává osobním životním restem, humanitarismus je soustředěn primárně k sobě a vlastní biografii. V seberefektivní podobě se lze dozvědět: *„Něco podporovat? Člověk to většinou dělá pro sebe, aby měl dobrý pocit, a i to pomůže těm lidem, když to dostanou.“ (M 47)* Ačkoli jsou zmíněni lidé, kteří „to dostanou“, humanitární pomoc je vztažena k pozitivní funkci pro vlastní osobu.

Pro imaginativní geografii je podstatné, že toto na sebe soustředěné chápání pomoci reprodukuje pasivitu Afričanů, kteří jen čekají na pomoc, nepracují a se svou situací aktivně nebojují, neboť aktivita narcisticky cirkuluje a zůstává uzavřena u obyvatel Západu, jakkoli se týká Afričanů. Západní lidé snažíci se aktivně zachránit Afričany od „nepracujících chudých“⁸, tedy je samotné od nich samotných, je jev, jenž nenechává žádný prostor, odkud by pasivní „nepracující chudí“ Afričané o sobě mohli „promluvit“, a stávají se tak umlčenými subalterny (Spivak 1993, s. 90–104). Imaginativní geografie tak na problematiku poskytuje jen určitý partikulární pohled a tím vytvářejí „prostory konstruované viditelnosti“ (Gregory 1995, s. 458–459). Jenže „prostory konstruované viditelnosti [...] jsou vždy zároveň prostory konstruované neviditelnosti“ (Gregory 2004, s. 12). Co zneviditelňuje diskurs africké pasivity v sepětí s humanitárním „paradigmatem ironie“?

Protože humanitární činnost je nejen západní aktivní jednání, ale také západní aktivní *pozitivní* jednání, jehož účelem je bojovat s africkou chudobou, vytrácí se v diskursu možnost systematické kritiky globální nerovnosti, která by nutně poukázala i na západní *negativní* jednání. Ekonomický neokolonialismus, jenž africkou chudobu spojuje se západním využíváním afrických zdrojů (např. Amin 1990) je tím, co se stává pro komunikačního partnera a jejich imaginativní geografie Afriky neviditelným.⁹ Problematika africké chudoby je diskursivně propojena výhradně s problematikou africké pasivity, a tak stereotypizace Afričanů jako „nepracujících chudých“ nedává prostor jiným vysvětlením. Vedle uvedeného paradoxu, podle něhož se mají obyvatelé Západu zajímat o život afrických „divochů“ a přitom svým zájmem jejich život nenarušit, tak funguje v imaginativních geografích Afriky paradox, kdy mají obyvatelé Západu zachránit africké „chudé“, aniž by měli hledět na strukturální příčiny africké chudoby. Harvey (2001, s. 211–212) upozorňuje, že současná neoliberalní ideologie má zájem udržovat lidi ve stavu „geografické ignorance“, jež znemožňuje zlepšení globálních sociálních vztahů. Zdá se, že patrně kvůli tomu Hall (1996, s. 257–258) tvrdí, že postkoloniální kulturní kritika by neměla být oddělována od kritiky fungování globálního kapitalismu.

I téma chudoby a humanitarismu má opět souvislost s vnímáním časovosti afrického prostoru. Afričané jsou díky své pasivitě viděni jako pozadu na časové a evoluční trajektorii, jak bylo vysvětleno – „divoši“, „vznešení“ či „zlí“, jsou primitivní, prehistoričtí a tudíž civilizačně nedospělí, zatímco „chudí“, „vznešení“ či „nepracující“, jsou nepracovití, letargičtí a tudíž ekonomicky nedospělí (což v určitém smyslu také znamená civilizačně nedospělí). Tudíž nejsou ve stejné

⁸ Variace na provokativní větu „Bílí muži zachraňují hnědé ženy od hnědých mužů“ (Spivak 1993, s. 92).

⁹ Jen u jednoho komunikačního partnera je problém zmíněn. Ten pak vidí důvody africké chudoby odlišně: „*My všichni žijeme na úkor Afriky, na úkor těch obyvatel, [...], my je vykořisťujeme. Využíváme jejich zdroje a pak od nich dáme ruce pryč*“ (M 26).

pozici na časové trajektorii jako dospělý Západ. Jinými slovy Afrika se nenachází ve stejném čase. Je to nedospělý region, časově vzdálený v minulosti. Doreen Massey (1999, s. 281–282) vysvětluje, že v některých chápáních odlišných prostorů „pojetí odlišnosti bývá silněji asociováno s časovostí a vykládáno jako odlišnost skrze čas.“

Západ je „tady a teď“, zatímco Afrika „tam a tehdy“, protože Západ a Afrika jsou časové koncepty, stejně jako minulost a současnost jsou koncepty prostorové (Morley 2000, s. 181–182). Některé současné západní dění může proto být chápáno jako uzavřené v prostoru Západu, protože Afrika figuruje v jiném čase. V diskursu imaginativních geografí Afriky se tak nemusí odehrávat současnost Západu. Tímto může být neviditelnost ekonomického neokolonialismu podpořena, neboť je v této situaci obtížné představit si proces, který pro svou existenci vyžaduje současně dvě podmínky: zaprvé být na Západě jedním koncem a v Africe druhým koncem a zadruhé potřebuje časovou simultánnost Afriky a Západu (kvůli nutnosti ekonomické propojenosti „teď“ v současnosti). Humanitarismus jako proces je ale odlišný: jakkoli také potřebuje být na Západě jedním koncem a v Africe druhým koncem, nepotřebuje časovou simultánnost Západu a Afriky. Naopak simultánnost by v imaginativní geografii mohla být i kontraproduktivní, protože humanitární diskurs je lépe chápán, pokud má být dárcem pomoci starší a dospělejší, zatímco příjemce pomoci mladší a nedospělý, tedy časově pozadu. V analyzovaných imaginativních geografích tak humanitární pomoc putuje mezi Českem a Afrikou, ale ekonomický neokolonialismus nikoli. Jak upozorňuje Massey (2005, s. 84, kurzíva původní):

„Dokud bude nerovnost chápána v termínech [časových] stádií pokroku a zaostalosti, nejenže nebudou připouštěny [její] alternativní výklady, ale sama skutečnost tvorby chudoby [...] skrze ‚globalizaci‘ může být ze zorného pole vymazána.“

7. Závěr

Tato studie podala příklad analýzy imaginativních geografí subsaharské Afriky a ukázalo se, že imaginativní geografie, které byly zaznamenány u vybraných členů české společnosti, obsahují několik prvků, které vytvářejí ze subsaharské Afriky prostor symbolicky, ale efektivně oddělený, od českého prostředí. Jde především o oddělenost diskursivní. Ve vnímání oblasti subsaharské Afriky je přítomen diskurs jinakosti, který dokáže Afriku romantizovat (exotika, příroda, „vznešení divoši“, „vznešení chudí“), ale taktéž vykreslovat negativně (násilí, nebezpečí, „zlí divoši“, „nepracující chudí“). Dohromady však tyto diskursivní rysy spojuje chápání Afriky jako necivilizované a tedy časově pozadu na časové a evoluční trajektorii. To má dalekosáhlé důsledky především v oblasti vnímání africké chudoby. Afričtí lidé jsou sice obdivováni, že chudobu dokážou snášet („vznešení chudí“), na druhou

stranou jsou takto viděni jako nemoderní a za svou nemodernost jsou diskursivně kritizováni jako pasivní („nepracující chudí“). Kritika africké autentické pasivity čerpá z neoliberální racionality, podle které může jednotlivec dosáhnout úspěchu, je-li jako jednotlivec aktivní. Ve studovaných imaginativních geografích jsou však obyvatelé Afriky pasivní a se svou obtížnou situací nic nedělají, neboť nemají ekonomické myšlení a pracovní návyky, které by je posunuly vpřed.

Tato africká pasivita v chudobě je podobná diskursu africké pasivity v evolučním vývoji, podle níž jsou afričtí lidé vývojově statictí a zakonzervovaní v prehistorii jako „divoši“, ať „vznešení“ či „zlí“. Podobně jako bylo potřeba západního kolonizátora, aby tyto lidi civilizoval a posunul časově vpřed, je stále chápána pozice západního – zde českého – aktéra jako toho, kdo musí být aktivní, aby pasivní obyvatelé Afriky posunul vpřed po ekonomické stránce. Proto do imaginativní geografie Afriky vstupuje nutnost humanitární pomoci. Jde však o chápání humanitární pomoci v rámci „paradigmatu ironie“, takže aktivita, navíc pozitivní, zůstává uzavřena mezi západními dárci pomoci, zatímco africká pasivita je dále reprodukována. Tento pohled na humanitární pomoc a tato stereotypizace afrických lidí však zakrývá pohled na širší strukturální nerovnosti podmíněné ekonomickým neokolonialismem.

Ekonomický neokolonialismus se z imaginativních geografí vytrácí, a to je umocněno umístováním Afriky do minulosti na jediné evoluční trajektorii. Humanitarismus v podobě „paradigmatu ironie“ je však tímto časovým umístěním spíše podpořen, a neboť nazpět reprodukuje autenticitu afrických lidí jako pasivních, dále reprodukuje i časové umístění Afriky v minulosti. Imaginativní geografie Afriky, jež se usadily v myslích Čechů a Češek z této studie, tak utvářejí možnost jen pro velmi omezené vnímání humánní blízkosti a spřízněnosti afrických lidí, jakkoli v nich mezi Afrikou a Českem proudí humanitární pomoc.

Literatura

- AMIN, S. (1990): *Maldevelopment: Anatomy of a Global Failure*. Zed Books, London.
- AMIN, S. (2011): *Eurocentrism*. Pambazuka Press, Cape Town.
- BURAWOY, M. (2009): *The Extended Case Method*. University of California Press, Berkeley.
- CAMPBELL, D., POWER, M. (2010): The Scopic Regime of 'Africa'. In: MacDonald, F., Hughes, R., Dodds, K. (eds.): *Observant States*. I.B. Tauris, London, 167-195.
- CORNWELL, G. H., ATIA, M. (2012): Imaginative geographies of Amazigh activism in Morocco. *Social & Cultural Geography*, 13, 3, 255-274.
- COULDRY, N. (2010): *Why Voice Matters: Culture and Politics after Neoliberalism*. Sage, London.
- DUNCAN, J. (1993): Sites of Representation: Place, Time and the Discourse of the Other. In: Duncan, J., Ley, D. (eds.): *Place/Culture/Representation*. Routledge, Abingdon, 39-56.
- FAIRCLOUGH, N. (1995): *Critical Discourse Analysis*. Longman, Harlow.
- FAIRCLOUGH, N., WODAK, R. (1997): *Critical Discourse Analysis*. In: Van Dijk, T. A. (ed.): *Discourse as Social Interaction*. Sage, London, 258-284.

- FOUCAULT, M. (2002): *Archeologie věděni*. Hermann & synové, Praha.
- GREGORY, D. (1993): *Interventions in the Historical Geography of Modernity: Social Theory, Spatiality and the Politics of Representation*. In: Duncan, J., Ley, D. (eds.): *Place/Culture/Representation*. Routledge, Abingdon, 272–313.
- GREGORY, D. (1994): *Geographical Imaginations*. Blackwell, Cambridge.
- GREGORY, D. (1995): *Imaginative Geographies*. *Progress in Human Geography*, 19, 4, 447–485.
- GREGORY, D. (1999): *Scripting Egypt: Orientalism and the Cultures of Travel*. In: Duncan, J., Gregory, D. (eds.): *Writes of Passage*. Routledge, London, 114–150.
- GREGORY, D. (2000): *Edward Said's Imaginative Geographies*. In: Crang, M., Thrift, N. (eds.): *Thinking Space*. Routledge, London, 302–348.
- GREGORY, D. (2003): *Emperors of the Gaze: Photographic Practices and Production of Space in Egypt, 1839–1914*. In: Schwartz, J. M., Ryan, J. R. (eds.): *Picturing Place: Photography and the Geographical Imagination*. I. B. Tauris, London, 195–225.
- GREGORY, D. (2004): *The Colonial Present*. Blackwell, Malden.
- GREGORY, D. (2006): "In another time-zone, the bombs fall unsafely...": Targets, Civilians, and Late Modern War. *The Arab World Geographer*, 9, 2, 88–111.
- GREGORY, D. (2012): *Dis/Ordering the Orient: Scopic Regimes and Modern War*. In Barkawi, T., Stanski, K. (eds.): *Orientalism and War*. Hurst & Co., London, 151–175.
- HALL, S. (1992): *The West and the Rest: Discourse and Power*. In Hall, S., Gieben, B. (eds.): *Formations of Modernity*. Polity Press, Cambridge, 275–332.
- HALL, S. (1996): *When was 'the post-colonial'? Thinking at the limit*. In Chambers, I., Curti, L. (eds.): *The Post-Colonial Question*. Routledge, London, 242–260.
- HALL, S. (1997): *The Spectacle of the 'Other'* In Hall, S. (ed.): *Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*. Sage, London, 223–290.
- HARDT, M., NEGRI, A. (2000): *Empire*. Harvard University Press, Cambridge.
- HARVEY, D. (2001): *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. Routledge, New York.
- HARVEY, D. (2009): *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom*. Columbia University Press, New York.
- HENDL, J. (2008): *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Portál, Praha.
- CHOULIARAKI, L. (2013): *The Ironic Spectator. Solidarity in the Age of Post-Humanitarianism*. Polity Press, Cambridge.
- KOFROŇ, J. (2012): *Kvalitativní metody jako nástroj nomotetického poznání, aneb má se česká geografie co učit? Geografie*, 117, 3, 308–328.
- LIMB, M., DWYER, C., eds. (2001): *Qualitative Methodologies for Geographers*. Arnold, London.
- MACHIN, D., MAYR, A. (2012): *How to Do Critical Discourse Analysis*. Sage, London.
- MASSEY, D. (1999): *Spaces of Politics*. In: Allen, J., Massey, D., Sarre, P. (eds.): *Human Geography Today*. Polity Press, Cambridge, 279–294.
- MASSEY, D. (2005): *For Space*. Sage, London.
- MORLEY, D. (2000): *Home Territories*. Routledge, London.
- MORLEY, D., ROBINS, K. (1995): *Spaces of Identity*. Routledge, London.
- ORGAD, S. (2012): *Media Representation and the Global Imagination*. Polity Press, Cambridge.
- PRASAD, A., PRASAD, S. (2012): *Imaginative geography, neoliberal globalization, and colonial distinction: docile and dangerous bodies in medical transcription 'outsourcing'*. *Cultural Geographies*, 19, 3, 349–364.
- SAID, E. W. (1994): *Culture and Imperialism*. Vintage, New York.
- SAID, E. W. (2008): *Orientalismus*. Paseka, Praha.
- SHARP, J. (2009): *Geographies of Postcolonialism*. Sage, London.

- SOJA, E. W. (1996): *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Blackwell, Cambridge.
- SOJA, E. W. (2010): *Seeking Spatial Justice*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- SONTAG, S. (2011): *S bolestí druhých před očima*. Paseka, Praha.
- SPRINGER, S. (2009): Culture of violence or violent Orientalism? Neoliberalisation and imagining the 'savage other' in post-transitional Cambodia. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 34, 3, 305–319.
- SPRINGER, S. (2011): Violence sits in places? Cultural practice, neoliberal rationalism, and virulent imaginative geographies, *Political Geography*, 30, 2, 90–98.
- SPIVAK, G. C. (1993): Can the Subaltern Speak? In: Williams, P., Chrisman, L. (eds.): *Colonial Discourse and Post-colonial Theory*. Pearson Education, Harlow, 66–111.
- TAVARES, D., BROSSEAU, M. (2006): The representation of Mongolia in contemporary travel writing: imaginative geographies of a travellers' frontier. *Social & Cultural Geography*, 7, 2, 299–317.
- TIMMERMANS, S., TAVORY, I. (2012): Theory Construction in Qualitative Research: From Grounded Theory to Abductive Analysis. *Sociological Theory*, 30, 3, 167–186.
- TODOROVA, M. (1997): *Imagining the Balkans*. Oxford University Press, New York.
- VAN DIJK, T. A. (1991): *Racism and the Press*. Routledge, London.
- VAN DIJK, T. A. (2000): New(s) Racism: A Discourse Analytical Approach. In: Cottle, S. (ed.): *Ethnic Minorities and the Media*. Open University Press, Maidenhead, 33–49.
- VAN DIJK, T. A. (2008): *Discourse and Power*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- WODAK, R. (2001): What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. In: Meyer, M., Wodak, R. (eds.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage, London, 1–13.

SUMMARY

Imaginative geographies of Sub-Saharan Africa in the Czech environment: outline of topic

This qualitative study emanates from the legacy of postcolonial critique of imaginative geographies that was established by Edward Said in *Orientalism* (2008) and was elaborated in geography by Derek Gregory (1994, 1995, 2004). Imaginative geographies are introduced as an analytical concept thanks to which one can analyze ideas of distant regions of the world and their inhabitants. Imaginative geographies are a discursive formation that shapes descriptions of those distant regions that are supposed to be different from people's own region. Various images and ideas about distant places appear in imaginative geographies and these simplify local complexities, specific features and everyday life into an easily understandable imagination that emphasizes local otherness. This reproduces various types of stereotypization. Imaginative geographies were originally used to analyze Western ideas, texts and images about Orient but they are transferable into different spatial contexts whose stereotypization is influenced by Western power dominance. In this paper, several Czech people's imaginative geographies of Sub-Saharan Africa are analysed as an example of the use of the imaginative geographies concept. The definition of the West is understood referentially here so that Czechia can be regarded as a part of the West for this case.

The analysis of imaginative geographies in this paper is based on 11 semi-structural interviews with ordinary Czech citizens whose experience of Africa is mediated, not personal. The

method of analysis is a qualitative interpretation with elements of the Critical Discourse Analysis. In the discourse of imaginative geographies, some aspects of the power relation between the Western and African space are primarily found – with a special emphasis on the problem of imagined African people and their imagined lives. Although theoretical roots of the analysis lie in Said's and Gregory's project of critique of imaginative geographies, it is not restricted to it. The research question is as follows: How do African people feature in imaginative geographies of Sub-Saharan Africa, how does their life appear and what does it mean for their link with us / separation from us?

The first aspects of imaginative geographies revealed by the analysis are accentuations of romantic scenery and Africa as authentically savage. Two savage discourses appear: "noble savage" as a critique of the Western, demanding modern life and "ignoble savage" as a praise of Western civility compared to African pre-modern incivility. According to the respondents, pre-modern ways of life are natural and better for the African population. The respondents think this is why it is better not to interfere into Africans' ways of life although in their opinions, a modern individual should also be interested in Africans. As a result, a paradox appears – a necessity to leave Africans alone and still not to leave them alone.

Another important African issue in the imaginative geography is poverty. African people are supposed to be poor, but satisfied, which is not fully intelligible for the respondents. A discourse of the "noble poor" appears. Nonetheless, it is marginalized by grasping African poverty through neoliberal rationality. This is why the poverty is explained by Africans' individual passivity and reluctance to work. A discourse of "non-working poor" appears. In the imaginative geography, Africa seems to be passive in general because it does not change, being conserved in the past and African population is too passive to be able to acquire the economic thought necessary for the present time. Since Africa is thought to be authentically passive, an activity of modern Western world should be needed to help Africa at the time when the African population is helpless due to its passivity.

This activity suggests an idea of the necessity of humanitarianism. Nonetheless, it gets a shape of humanitarian "paradigm of irony" (Chouliaraki 2013). It reproduces passivity of African people because the activity narcissistically circulates among Western donators as a positive behaviour while African beneficiaries are not accented. A discourse of African passivity together with humanitarian "paradigm of irony" conceal economic neo-colonialism as a Western negative behaviour and limit the chances of a systematic critique of global inequality. It has a connection to temporality again: while the idea of Africa staying in the past is suitable for the understanding of humanitarianism, the idea of a simultaneous development of the West and Africa is better to understand economic neo-colonialism, but it only appeared marginally in the interviews.

PODĚKOVÁNÍ

Autor děkuje Petru Daňkovi, Robertu Osmanovi a anonymním recenzentům za cenné připomínky k předchozím verzím tohoto článku.